

УДК 930:[94(477):[339.5:336.746(=512.19)]”145/15”

ГЕНУЕЗЬКО-КРИМСЬКІ АСПРИ ТА ГІРЕЙСЬКІ АКЧЕ В ГРОШОВОМУ ОБІГУ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XV – ПОЧАТКУ XVI СТ. У СВІТЛІ ІСТОРИОГРАФІЇ

Наталія ТУРМИС

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

На основі аналізу нумізматичних та історіографічних джерел охарактеризовано грошовий ринок українських земель у складі Великого князівства Литовського другої половини XV – початку XVI ст. Розглянуто причини емісії генуезько-кримських аспри і гірейських акче та час їх появи на українських землях. Визначено регіони поширення пізньосередньовічних кримських монет на південних теренах Литви – прикордоння з Кримом та вздовж міжнародних торгівельних шляхів. Показано роль аспри і акче в грошовій системі українських земель. Зазначено причини слабкої популярності кримських монет у грошовій системі Великого князівства Литовського. Окреслено функцію генуезько-кримських аспри та гірейських акче як міжнародної валюти та засобу накопичення.

Ключові слова: генуезько-кримські аспри, гірейські акче, монета, скарб, грошовий обіг, українські землі, ВКЛ, історіографія.

Цікавими і водночас малочисельними реліктами грошового обігу на українських землях є генуезько-кримські аспри та гірейські акче. Донедавна ці монети були не лише нумізматичною рідкістю на наших теренах, але й найменш дослідженими артефактами. Останнім часом, у зв'язку з появою новітніх пошукових технологій, кількість цих монет як на чорному ринку, так і в науковому обігу значно зросла. Ці та інші фактори дозволяють нам спробувати систематизувати та охарактеризувати роль генуезько-кримських аспри і гірайських акче в грошовому господарстві південних теренів Великого князівства Литовського у другій половині XV – на початку XVI ст.

Упродовж 1340–1362 рр. більша частина українських земель – Волинь, Чернігово-Сіверщина, Київщина та Поділля перейшла до складу Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Зміна політичної та економічної кон'юктури сприяла припиненню затяжного “безмонетного періоду” та відновленню товарно-грошових відносин. У цей час функцію основної валюти регіону ви-

конував золотоординський дирхем¹. Встановлення Литвою контролю над ланками найважливіших торгових артерій Східної Європи, в якій особливу роль відігравав левантійський шлях між Львовом і Кримом послужило активним стимулом для росту економіки Південної Русі-України². Позитивні економічні зрушення вплинули і на грошове господарство краю і на налагодження тут місцевих емісій – київської³, новгород-сіверської⁴, подільської⁵ та волинської⁶. З початку XV ст. грошовий обіг півдня ВКЛ доповнився празькими грошами, львівськими грошиками, литовськими та польськими півгрошами і денаріями⁷. З другої половини XV ст. на грошовий ринок ВКЛ потрапляють генуезько-кримські аспри та гірейські акче.

У 60-х рр. XIII ст. за згоди золотоординського еміра Мангуп-хана на Кримському півострові було засновано генуезьку факторію Кафу (нині м. Феодосія). Згодом у Криму виникли й інші самоврядні поселення генуезців та венеційців – Солдаї (Судак), Чембало (Балаклава), Боспоро (Керч), над якими монголи здійснювали лише судовий та податковий контроль. Товарно-грошові відносини у цих містах, завдяки міжнародній торгівлі, в якій факторії стали важливою ланкою Великого шовкового шляху, перебували на високому рівні. Найдавніші, відомі нам, срібні монети, карбовані генуезцями в Криму, датуються 1419/1420 рр.⁸. За правління Міланського герцога Філіпо Марія Вісконті (1412–1447) у Кафі було налагоджено випуск срібних та мідних монет,

¹ Микола Котляр, *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. (Київ: Наукова думка, 1971), 75.

² Георгій Козубовський, *Синьоводська битва 1362 р. і зміни у грошовому обігу Південної Русі-України Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. зб. статей*, ред. Фелікс Шабельдо. (Київ: б. в., 2003), 94.

³ Георгій Козубовський, *Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпрянщини XIV–XV ст.*, автореф. дис. канд. історич. наук, Інститут археології АН України, 1992, 10–15. Його ж, “До хронології карбування монет Володимира Ольгердовича (1362–1394),” *Археологія* 4 (2016): 27–41.

⁴ Козубовський, Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпрянщини XIV–XV ст., 15–16. Ирина Хромова, “Атрибуція монет Чернігово-Сіверського князівства: проблеми та здобутки,” *Сіверський літопис* 3. (2008): 22–27.

⁵ Олег Погорілець, Ростислав Саввов, “Карбування монет на Поділлі в другій половині XIV ст.,” *Матеріали міжнародної наукової конференції Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2004*, ред. Роман Шуст. (Львів: Вид-во Львівського національного університету, 2005): 145–153.

⁶ Володимир Савицький, “Денарії Любарта-Дмитрія (1340–1384),” *Археологічні дослідження Львівського університету* 12 (2009): 182–87.

⁷ Роман Шуст, Володимир Шлапінський “Монетні скарби Волинського обласного краєзнавчого музею,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 34(1999): 395–405. Роман Шуст, “Структура грошового ринку на Поділлі в XIV–XVIII ст. (за матеріалами монетних скарбів Хмельницького обласного історико-краєзнавчого музею),” *Наукові зошити історичного факультету* 4 (2001): 39–50. Роман Шуст, Олександр Позіховський, “Грошовий обіг на Волині у XIV–XVII ст. (за матеріалами монетних скарбів у фондах Державного історико-культурного заповідника міста Острог Рівненської області),” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 39–40 (2005): 529–546.

⁸ Отто Ретовский, “Татаро-генуезские монеты,” *Известия Императорской археологической комиссии* 18 (1906): 12.

які емітували до 1475 р. На аверсі срібних аспр (з гр. “білий”) містився герб м. Генуї, на реверсі – золотоординська (з 1454 р. гірейська) тамга і легенди арабською з іменами ханів, дуже часто виконані в приблизній формі. Вага монет – 0,41–1,1 г., розмір – 8–13 мм⁹. Мідні монети – фоліси навколо гірейської тамги взагалі не містили жодних легенд, а часом лише латинські літери і карбувалися для внутрішніх платежів. Вага їх – 0,53–1,3 г., розмір 11–16 мм¹⁰. Емітували також монети із татарськими легендами і на аверсі, і на реверсі – довкола герба Генуї та ординської тамги.

На початку 20-х рр. XV ст. у Золотій Орді посилювалися відцентрові тенденції, як результат у 1449 р. Хаджі-Гірей проголосив утворення Кримського ханства*. У 1455/9 р. на монетному дворі Кирк-Йер (Чуфут-Кале) він розпочав емісію срібних акче вагою 0,85–1,05 г., розміром – 14–15 мм. та мідних пулів приблизно такої ж ваги та розміру¹¹. На аверсі монет містилося ім’я хана: “Верховний султан Хаджі-Гірей”, на реверсі – тамга, місце і дата емісії¹². З 60-х рр. XV ст. монетні двори функціонували в м. Старий Крим¹³ і м. Орда-Базар¹⁴. Нова держава, прагнучи охопити весь півострів, активно воювала з генуезькими факторіями. Незважаючи на тиск, могутня Кафа продовжувала залишатися головним посередником у міжнародній торгівлі Північного Причорномор’я та причиною економічної і внутрішньої нестабільності для держави Гіреїв¹⁵. У 1475 р. у протистояння татар та генуезців втрутилася Османська Порта, яка захопивши генуезькі володіння та князівство Феодоро, перетворила Кафу на свій опорний пункт у Криму.

Предметом наукового аналізу монети Гіреїв стали у 1826 р., коли Христиан Френ опублікував декілька екземплярів з описом, без визначення проби та

⁹ Володимир Зварич і Роман Шуст, *Нумізматика. Довідник*. (Тернопіль–Львів, 1998), 27; “Випуски сребряных денег,” *Музей денег*, доступ отримано 31.10.2018, <http://www.museum-of-money.org/goroda-feodosii/192-goroda-feodosii/1175-vypuski-serebryanykh-monet>.

¹⁰ “Випуски монет Банка Святого Георгия,” *Музей денег*, доступ отримано 31.10.2018, <http://www.museum-of-money.org/goroda-feodosii/192-goroda-feodosii/1176-vypuski-monet-banka-svyatogo-georgiya>.

* Хаджі-Гірей – засновник династії Гіреїв, нащодок по лінії тринадцятого сина Джучи, син Гіас-ад-Діна, народжений у литовському замку Троки. Завдяки литовському князю Казимиру IV у 1433 р. проголосив незалежність Кримського ханства, однак не зберіг влади і лише після договору підписаного у 1449 р. у Києві між представника миширинських і баринських беків з однієї сторони і Хаджі-Гіреєм з іншої, надійно утвердився в Криму.

¹¹ “Монеты,” *Музей денег*, доступ отримано 02.11.2018, <http://www.museum-of-money.org/vipushennie-v-krymu/199-dengi-krum/monety-krumskogo-khanstva/1304-h-monetnyy-dvor-kruma>.

¹² Зварич, Шуст, *Нумізматика. Довідник*, 11; “Монеты,” *Музей денег*, доступ отримано 31.10.2018, <http://www.museum-of-money.org/199-dengi-krum/monety-krumskogo-khanstva/1305-h-monetnyy-dvor-kyrk-yera>.

¹³ “Монеты,” *Музей денег*, доступ отримано 31.10.2018, <http://www.museum-of-money.org/199-dengi-krum/monety-krumskogo-khanstva/1304-h-monetnyy-dvor-kruma>.

¹⁴ “Монеты,” *Музей денег*, доступ отримано 31.10.2018, <http://www.museum-of-money.org/199-dengi-krum/monety-krumskogo-khanstva/1306-h-monetnyy-dvor-ordu-bazari>.

¹⁵ Олександр Галенко, “Дипломатія Кримського ханату (середина XV–1783),” *Нариси з історії дипломатії України*, ред. Валерій Смолий. (Київ: Альтернативи, 2001), 229.

ваги¹⁶. Першу спробу класифікувати гірейські акче за різновидами штемплів, на матеріалах музею “Одеського товариства історії та старожитностей”, у 1876 р. здійснив Отто Блау¹⁷. Грунтовну класифікацію гірейських монет на основі власної колекції (1044 екз.) наприкінці XIX – на початку XX ст. здійснив нумізмат-любитель Отто Ретовський¹⁸. Окрім класифікації монет укладач, для успішної атрибуції нових невідомих екземплярів, вказав таблицю з роками правління ханів з династії Гіреїв та зібрав всі публікації про відомі тодішні екземпляри. Протягом 100 років гірейська нумізматика перебувала поза увагою науковців і лише з 90-х рр. XX ст. завдяки Валентину Лебедєву¹⁹ та Костянтину Хромову²⁰ вона знову стає предметом наукового дослідження. У 2000-х гірейські нумізматичні студії продовжили Євген Карлов²¹, Михайло Чореф²², Вадим Майко²³, Віктор Піворович²⁴, Ірина Хромова²⁵, Андрій Бойко-Гагарін²⁶ та ін.

Першим на незвичні монети з гербом м. Генуї та арабськими написами звернув увагу працівник музею “Одеського товариства історії та старожитностей” Микола Мурзакевич²⁷. Не змігши самостійно атрибутувати знайдені в Криму монети, він звернувся за допомогою до відомого тогочасного орієнталіста Х. Френа. Санкт-петербурзький нумізмат, не давши ради, звернувся за науковою консультацією до швейцарського сходознавця Ф. Сореля, якому

¹⁶ Сергій Гірик, “Монетна справа Кримського ханату: огляд історіографії,” *Українська орієнталістика* 6 (2012): 13.

¹⁷ Отто Блау, *Die orientalischen Münzen des Museums der Kaiserlichen Historisch-Archäologischen Gesellschaft zu Odessa: mit einer Münztafel*. (Odessa: Selbstverlag der Gesellschaft, 1876), 94.

¹⁸ Отто Ретовський, “Die Münzender Girei,” *Труды Московского нумизматического общества* 2(3) (1901): 241–308. Його ж, там само 3(1) (1903): 10–107. Його ж, там само 3(2) (1905): 187–328.

¹⁹ Валентин Лебедєв, “Несколько примеров неизданных монет Крымского ханства XV–XVII вв.,” *Нумізмати́ка і фалеристика* 3 (1998): 18–19.; Його ж, “К нумізмати́ке Гиреев. Монеты Са’адат-Гирея I (929–938 хиджры/1523–1532? гг.),” *Нумізмати́ка і фалеристика* 4 (1998): 16–19.

²⁰ Константин Хромов, “Монетный двор второй четверти XV века “Орда Базар” в нижнеднепровском регионе,” *Восточная нумізмати́ка в Україні*, ред. Костянтин Хромов (Київ: б. в., 2004), 34–58.

²¹ Євгеній Карлов, “История Крымского ханства в монетах,” *Нумізмати́ка і фалеристика* 3 (2003): 10–15.

²² Михаил Чореф, “К вопросу о возможности медного чекана в Крымском ханстве в X в.,” *Бахчисарайский историко-археологический сборник* (2008): 265–281..

²³ Вадим Майко, *Кырк-Ерскый клад городища Чуфут-Кале в Юго-Западном Крыму*. (Київ: Академперіодика, 2007): 190.

²⁴ Віктор Піворович, *Монети і скарби півдня України = Монеты иклады юга Украины = Coins and Noards of the Southern Ukraine*. (Херсон: Штрих, 2009) 180.

²⁵ Ірина Хромова, “Монетна справа на території нижнього Подніпров’я у XV ст.,” *Спеціальні дисципліни питання теорії та методики* 19, ред. Геннадій Боряк. (Київ: НАН України, 2011): 224–230.

²⁶ Андрій Бойко-Гагарін, “Фальшиві монети у Кримському ханстві другої половини XV–XVI ст.,” *Спеціальні дисципліни питання теорії та методики* 18, ред. Геннадій Боряк. (Київ: НАН України, 2011): 25–32.

²⁷ Николай Мурзакевич, *История генуэзских поселений в Крыму*. (Одесса: Гор. Тип, 1837), 91. Его же, “Медная монета города Кафы,” *Записки Одесского общества истории и древностей* IV (1858): 387–388.

і належить авторство в атрибуції генуезько-кримських монет²⁸. Іншому працівнику музею “Одеського товариства історії та старожитностей” Владиславу Юргевичу вдалось віднайти в Банку св. Георгія у Генуї та в 1863 р. опублікувати документ, який регулював низку аспектів політичного та економічного життя, зокрема і грошову справу – “Статут для генуезьких колоній на Чорному морі...”²⁹, що дозволило впритул підійти до з’ясування причин і способів емісії монет в Кафі³⁰. Наприкінці XIX – на початку XX ст. естафету в дослідженнях перебрав, вже згаданий нами, О. Ретовський, який на основі власної колекції (1094 екземпляри) уклав першу класифікацію генуезько-кримських монет³¹. Минуло понад 100 років і її, використовуючи нові екземпляри з великого Кирк-Йерського скарбу (Чуфут-Кале), у 2007 р доповнив Вадим Майко³².

Класифікації генуезько-кримських та гірейських монет, здійснені О. Ретовським, дозволили розпочати фіксацію знахідок цих монет поза межами Криму. Наприкінці XIX – на початку XX ст. було укладено низку археологічних регіональних карт України із зазначенням місцезнаходження нумізматичних пам’яток, зокрема із пізньосередньовічними кримськими монетами – Київської (Володимир Антонович³³, Микола Біляшівський³⁴, Василь Данилевич³⁵), Волинської (Юліус Іверсен³⁶, Володимир Антонович³⁷), Подільської (Юхим Сецинський³⁸) та Чернігівської губерній (Валентин Шугаївський³⁹). Наступним етапом у дослідженнях стала комплексна систематизація знахідок. У 70-х рр.

²⁸ Андрій Зубко, “Монети генуезьких колоній Криму в міжнародній торгівлі XIV–XV ст.,” *Вісник київського національного університету імені Т. Шевченка. Історія* 91–93 (2007): 146.

²⁹ Владислав Юргевич, “Устав для Генуезских колоний на Черном море, изданный в последний день февраля 1449 г. в Генуе,” *Записки Одесского общества истории и древностей V*(1863): 629–837.

³⁰ Владислав Юргевич, “О монетах генуезских, находимых в России,” *Записки Одесского общества истории и древностей 8* (1872): 147–160.

³¹ Отто Ретовский, “Татаро-генуезские монеты,” 1–72. Его же, “Новые татаро-генуезские монеты,” *Известия Императорской археологической комиссии 51*(1914): 1–16.

³² Майко, *Кырк-Ерский клад городища Чуфут-Кале в Юго-Западном Крыму*, 190.

³³ Владимир Антонович, “Археологические находки и раскопки в Киеве и в Киевской губернии в течении 1876 г.,” *Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. Оттиск* (1879): 18; Его же, *Археологическая карта Киевской губернии*. (Москва: Типография Волчанова, 1895), 20.

³⁴ Николай Биляшевский, *Монетныеклады Киевской губернии*. (Київ: Типография Корчак-Новицкого, 1889): 149.

³⁵ Василий Данилевич, “Монетныеклады Киевской губернии,” *Труды IX Археологического съезда 1* (1895): 260–264.

³⁶ Юлиус Иверсен, “Монеты, найденные на Волыни,” *Известия археологического общества Археологического съезда* (1868): 212–214.

³⁷ Владимир Антонович, “Археологическая карта Волынской губернии,” *Труды XI Археологического съезда 1* (1901): 1–133.

³⁸ Юхим Сецинский, “Археологическая карта Подольской губернии,” *Труды XI Археологического съезда 1*. (1901): 197–354.

³⁹ Валентин Шугаевский, *Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии*. (Чернигов: Тип. Губ. земства, 1915), 8.

XX ст. професор Микола Котляр уперше уклав топографію скарбів України⁴⁰, яка дозволила локалізувати знахідки пізньосередньовічних кримських монет за регіонами⁴¹. Спроби простежити шляхи потрапляння на грошові ринки Східної Європи генуезько-кримських аспр у 80-х рр. XX ст. здійснив Олександр Єманов. Дослідник, аналізуючи торгівельні зв'язки Кафи, звернув увагу на конкурентноспроможність генуезько-кримських аспр: “Кримські монети золотоординської емісії, які входили в систему джучидського дирхема перебували в обігу на території Східної Європи тоді, коли там ще не була налагоджена власна емісія, натомість генуезько-кримські монети (автор називає їх кафські) перебувають в обігу в той момент, коли в молдаво-валаських, руських князівствах та в Литві вже були свої монети”⁴². З активізацією у 90-х рр. XX ст. нумізматичних досліджень з'являється низка публікацій з історії грошового господарства ВКЛ. Професор Роман Шуст, реконструюючи грошовий обіг Волині, констатував відсутність у ньому знахідок пізньосередньовічних кримських монет⁴³. Георгій Козубовський, відзначаючи нечисельність аспр і гірейських акче в скарбових комплексах Середньої Наддніпряниці, вказував, що акче емітовані після Менглі-Гірея у регіоні майже не зустрічаються⁴⁴. Олексій Бакалець, систематизуючи скарби Поділля, визначив відсоток знахідок гірейських акче від загальної кількості скарбів регіону – 3%⁴⁵.

Підсумовуючи здобутки історіографії та систематизуючи опублікований скарбовий матеріал, ми можемо стверджувати, що невдовзі від початку емісії, а саме з другої половини XV ст., генуезько-кримські аспри і гірейські акче поширилися у Східному Поділлі та Наддніпряниці. Локалізація нечисельних знахідок генуезько-кримських аспр із території Хмельницької (Райківці), Черкаської (Стара Буда) та Київської (Київ) областей у складі великих скарбів (понад 1000 монет) дозволяє припустити, що аспри на українських землях у

⁴⁰ Mikołaj Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*. (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975), 320.

⁴¹ Микола Котляр, *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. (Київ: Наукова думка, 1971), 174. Його ж. *Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV–XVIII ст.* (Київ: Наукова думка, 1981), 240.

⁴² Олександр Єманов, *Система торгових зв'язей Кафы в XIII–XV вв.*, автореф. дис. канд. истор. наук, Ленинградский государственный университет, 1986, 14.

⁴³ Шуст, Шлапінський, “Монетні скарби Волинського обласного краєзнавчого музею,” 395–405. Шуст, Позіховський, “Грошовий обіг на Волині у XIV–XVII ст.,” 529–546.

⁴⁴ Козубовський, *Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпряниці XIV–XV ст.*, 19. Его же, “Обращение гирейских и крымско-генуезских монет на украинских землях Великого княжества Литовского,” *О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических (по материалам конференции в честь 210-летия со дня рождения Петра Ивановича Кеппена. Сб. науч. трудов*. (Київ-Алушта: Крым-история, 2004), 256–259. Його ж, “Монети в дослідженнях українських пам'яток XIV–XV,” *Археологія і давня історія України* 1 (2010): 457.

⁴⁵ Олексій Бакалець, “Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст.,” *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* 43 (2015): 306–313. Його ж, *Скарби з Поділля XIV–XVII ст.* (Бар-Вінниця-Кам'янець-Подільський-Київ: Олег Філюк, 2017), 200.

другій половині XV – на початку XVI ст. виконували роль міжнародної валюти, оскільки цією територією проходили великі торговельні шляхи з Криму через Поділля і Львів на Брюгге та через Київ і Чернігів на Новгород (Додаток 1). Окремим аспектом нашого дослідження стали гірейські акче. Після пограбування Києва у 1482 р. та щорічних татарських набігів на Поділля та Наддніпрянщину їхня роль у платіжній системі українських земель зменшилася. Несприйняття населенням гірейських акче відбувалося на інтуїтивному рівні, і було радше психологічним, а не економічним явищем. Грабунки та ясир викликали нетолерантність до всього татарського, і за наявності литовських денаріїв, празьких грошів, та польських півгрошиків гірейські акче так і не стали затребуваною монетою для українців Великого князівства Литовського. Натомість, для тогочасних валютних операцій та для накопичення в прикордонних районах ця монета вповні могла використовуватися. Підтверджують гіпотезу знахідки кримських акче в складі великих скарбів з Черкаської (Стара Буда), Київської (Київ), Хмельницької (Смотрич), Вінницької (Гута, Піщанка, Ярмолінці) областей (Додаток 2). Додатковим аргументом на користь даної тези є і комплекс торгово-побутових речей з Меджибожа (Хмельниччина), де разом із турецьким порцеляновим посудом, вагами та ключами знайдено 65 монет 2 із них гірейські акче (Додаток 2, №14). Варто наголосити на важливості комплексного вивчення пізньосередньовічних кримських монет у грошовому обігу українських земель, позаяк емісія аспр є чітко окреслена часовими рамками (1419/1420–1475 рр.), а гірейські акче на легенді містять рік карбування, що, у свою чергу, дозволить точно датувати археологічні знахідки, змішані скарби та інший нумізматичний матеріал, що для тогочасної економічної історії України є вкрай важливим.

Отже, генуезько-кримські аспри та гірейські акче в другій половині XV – на початку XVI ст. широко не присутні в грошовому господарстві регіону і на відміну від іншої іноземної валюти – золотоординського дирхема чи празького гроша – не відігравали на внутрішньому ринку українських земель ВКЛ вагомої ролі. Локалізація нечисленних знахідок на прикордонні з Кримським ханством і вздовж торговельних шляхів засвідчує, що генуезько-кримські та гірейські монети в другій половині XV – початку XVI ст., очевидно, виконували функцію валюти для міжнародних торговельних операцій та засобів накопичення для жителів прикордонних районів.

Додаток 1

Знахідки генуезько-кримських аспр у скарбових комплексах

Київська обл.

1. Київ, без дати, у скарбі 1140 срібних монет – 20 генуезько-кримських.

Дж.: Mikołaj Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*. (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1975), 41.

Хмельницька обл.

2. Райківці (Хмельницький р-н), у 1886 р. знайдено 1 золоту та 1003 срібні монети, з поміж них 21 аспр.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 36.

Черкаська обл.

3. Стара Буда (Звенигородський р-н), у 1863 р. знайдено 5 новгородських гривен та 2272 срібних монет, з них 17 аспр.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 36.

Чернігівська обл.

4. Сосниця, близько 1920 р. знайдено 1 аспр.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 38.

Додаток 2

Знахідки гірейських акче у скарбових комплексах

Київська обл.

1. Київ, 1882 р. на території Софійського собору знайдено скарб “татарських монет”, точна кількість невідома.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 52.

2. Київ, 1902 р., у скарбі 2236 срібних монет (празькі гроші та “татарські монети”) та один золотий венеційський дукат, кількість гірейських акче невідома.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 41.

3. Київ, 1985 р. на території Києво-Печерської Лаври було знайдено срібна акче Кримського ханства, карбована у 1494/1495 рр. за Менглі-Гірея.

Дж.: Гліб Івакін та ін. “Дослідження давньоруської трапезної Печерського монастиря,” *Археологічні відкриття в Україні у 1999–2000* (2001): 122–124.

Черкаська обл.

4. Стара Буда (Звенигородський р-н), у 1863 р. знайдено 5 новгородських гривен та 2272 срібних монет, серед них гірейські акче, кількість невідома.

Дж.: Владимир Антонович, *Археологическая карта Киевской губернии*. (Москва: Типография Волчанова, 1895), 20.

Вінницька обл.

5. с. Гута (Немирівський р-н) у змішаному скарбі кінця XX ст. з 248 срібних монет – 132 акче і 116 європейських монет кінця XV – середини XVI ст.

Дж.: Олексій Бакалець, “Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст.,” *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* 43 (2015): 308.

6. смт. Копайгород (Барський р-н) скарб татарського воїна з 70 срібних та білонних акче.

Дж.: Бакалець, “Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст.,” 308.

7. смт. Піщанка (Піщанський р-н) у змішаному скарбі 1838 р. разом з празькими грошами було 17 акче кінця XIV – початку XV ст.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 47.

8. с. Ярмолінці (Гайсинський р-н) у скарбі з приблизно 400 монет 1903 р. були і татарські монети, точна кількість невідома.

Дж.: Kotlar, *Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: materialy*, 47.

Хмельницька обл.

9. с. Лісогірка-Купин (Городоцький р-н) у 2011 р. знайдено скарб з 471 срібною монетою XIII–XV ст. в тому числі 8 гірейські акче.

Дж.: Бакалець, “Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст.,” 308.

10. смт. Меджибіж (Летичівський р-н) протягом 1999–2001 рр. у комплексі торгово-побутових речей знайдено 65 середньовічних монет, карбованих між 1468–1564 рр., серед них 2 срібних акче – Менглі Гірея та Девлет Гірея.

Дж.: Бакалець, “Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст.,” 307.

11. с. Смотрич до 1946 р. Татариски (Кам’янець-Подільський р-н) скарб 1268 срібних монет в якій лише одна акче.

Дж.: Бакалець, “Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст.,” 307.

**GENOESE-CRIMEAN ASPRS AND GYRIAN AKCHE IN THE MONEY
CIRCULATION IN UKRAINIAN LANDS IN THE GRAND DUCHY
OF LITHUANIA DURING S.H. OF 15TH – EARLY 16TH CENTURY
IN THE LIGHT OF HISTORIOGRAPHY**

Natalia TURMYS

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries,
1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

The article outlines the money market of Ukrainian lands in the territory of the Grand Duchy of Lithuania – Volyn', Chernihiv-Sivershchyna, Kyiv region and Podillya – of the s.h. of the 15th – early 16th centuries. The finding areas of Genoese-Crimean and Tatar coins distribution in the territory of the Grand Duchy of Lithuania – border with the Crimea and along the international trade routes are examined. The main function of the Crimean Asprs and Akche in the economy of the region as the payment means in the international trade is analyzed and its role in the domestic market as accumulation means is analyzed. The importance of the comprehensive mixed treasures study of the second half of the 15th and early 16th centuries, in which there are Crimean coins, is emphasized, as the emission of Asprs is clearly delineated by the time frame (1419/1420–1475 years), and the Gyrian Akche on the legend contain the year of coinage, which allows accurately date archaeological findings and other numismatic material, and this is extremely important for the characterization of the economic history of Ukraine of that time.

Key words: Genoese-Crimean Asprs, Gyrian Akche, coin, treasure, money circulation, Ukrainian lands, Grand Duchy of Lithuania, historiography.

Стаття надійшла до редколегії 1.11.2018

Прийнята до друку 11.11.2018